КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН МАМЛЕКЕТ ЖАНА УКУК ИНСТИТУТУ

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 12.14.695 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 340.1.: 340.115.7.(116)

Мадышева Ширин Икрамовна

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮЙ-БҮЛӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК-УКУКТУК МАКАМЫ

12.00.01 – укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы: укук жана мамлекет жөнүндөгү илимдердин тарыхы

12.00.03 – жарандык укук; ишкердик укук; үй-бүлөлүк укук; эл аралык жеке укук; жарандык процесс

Юридика илимдеринин кандидаты илимий
даражасын изденип алууга даярдалган диссертациянын
авторефераты

Бишкек
2025

Диссертациялык иш К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин окуу-илимий-өндүрүштүк комплексинин “Юриспруденция” кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: **Кулдышева Гулсара Кенжеевна,**
юридика илимдеринин доктору, Ош мамлекеттик университетинин профессору

Расмий оппоненттер: **Ниязова Анара Натуевна,**
юридика илимдеринин доктору, Каспий университетинин «Әділет» укуктун жогорку мектебинин профессору

Токтобаев Болот Токтомышевич,
юридика илимдеринин доктору, профессор, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Мамлекеттин жана укуктун теориясы жана тарыхы кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү уюм: Жогорку билим берүүнүн “Россия-Таджикстан (славян) университетинин Мамлекеттер аралык билим берүү мекемесинин Жарандык укук кафедрасы, 34025, Таджикстан Республикасы, Душанбе шаары, М.Турсун-заде көчөсү, 30.

Диссертациялык ишти коргоо 2025-жылдын “___” __________ саат ___:___ Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Мамлекет жана укук институтунун; Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин, Ош мамлекеттик университетинин алдындагы, Бишкек шаары, Чүй проспектиси 180 (4-кабат, № 408-конференц-зал) дареги боюнча жайгашкан Д.12.24.695 диссертациялык кеңешинин отурумунда болуп өтөт.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын (720071, КР, Бишкек ш., Чүй проспектиси 265-а), Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Фрунзе көчөсү-547) жана Ош мамлекеттик университетинин (723500, Ош ш., Ленин көчөсү-331) китепканаларында, ошондой эле диссертациялык кеңештин https://stepen.vak.kg/d_12_14_695/madysheva-shirin-ikramovna/ сайтында таанышууга болот.
Жеке өздүк конференциянын идентификатору: https://vc.vak.kg/b/121-uem-vz3-ajz

Автореферат 2025-жылдын “ 30 ” апрелинде таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин доктору, доцент **Жылкычиева К.С.**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Үй-бүлө бүтүндөй өзүнүн тарыхый өнүгүү мезгилинде адамзат тарабынан жаратылган эң бийик баалуулуктардын бири болуп келген жана болуп саналат. Үй-бүлө өзүнчө автономдуу институт катары коомдон жана мамлекеттен сырткары жашабайт, себеби бардык социалдык-экономикалык, саясий, маданий жана башка шарттар жана факторлор үй-бүлөнүн абдан маанилүү коомдук уяча катары калыптанышына жана өнүгүшүнө түздөн-түз таасирин тийгизет. *[Мадышева, Ш.И. Үй-бүлө түшүнүгүнүн укуктук аныктамасы жөнүндө [Текст] / Ш.И. Мадышева, Э.М.Токтобаева, Г.К. Кулдышева // Евразия илимий ассоциациясы. – 2021. – № 7-2 (77). – С. 142-145].*

Мындан сырткары жарандык-укуктук мамилелердин түптөлүүсүнүн, өнүгүүсүнүн коомдук жана мамлекеттик жараяндарына таасир этүү боюнча эң күчтүү потенциал да дал ушул үй-бүлөдө камтылган, бул өз кезегинде мамлекеттин олкодо ишке ашырып жаткан үй-бүлөлүк саясатынын натыйжалуулугу маселелерине өтө тыкан көңүл буруу зарылчылыгын күчөтөт.

Үй-бүлө менен мамлекеттин өз ара мамилесинин негиз салуучу принциптери Кыргыз Республикасынын Конституциясында (мындан ары КРнын Конституциясы) аныкталган, анын 20-беренесинде "Үй-бүлө – коомдун негизи. Үй-бүлө, аталык, энелик жана балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосу астында турат. Ата-энеге сый-урмат көрсөтүү жана кам көрүү – балдардын ыйык милдети. Балдар Кыргыз Республикасынын эң маанилүү байлыгы. Мамлекет балдардын ар тараптуу руханий, ыймандык, интеллектуалдык жана физикалык өнүгүүсүнө, алардын жарандык-патриоттук тарбия алуусуна өбөлгө түзүүчү шарттарды жаратат" деп белгиленген. *[Кыргыз Республикасынын Конституциясы [Электрондук ресурс]: Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 5-майындагы № 59 Мыйзамы (2021-жылдын 11-апрелинде референдум (жалпы элдик добуш берүү) аркылуу кабыл алынган). - Кирүү режими: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215?cl=ru-ru.].*

КРнын Конституциясында, үй-бүлөлүк жана башка мыйзамдарында үй-бүлөнү сактоо жана коргоо жөнүндөгү жоболордун бекитилиши кыргыз коомчулугундагы анын ролунун маанилүүлүгүн, мамлекеттин бүтүндөй үй-бүлө менен кошо анын айрым мүчөлөрүнүн да сакталуусуна, колдоого алынуусуна жана сапаттуу өнүгүүсүнө кызыкдар экендигин айгинелейт. Буга кошумча Кыргыз Республикасы өзүнүн Конституциясына ылайык "... укуктук, светтик жана социалдык мамлекет", анын саясаты адамдын татыктуу жашоосун жана эркин өнүгүүсүн камсыз кылган шарттарды жаратууга багытталган. *[Кыргыз Республикасынын Конституциясы [Электрондук ресурс]: Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 5-майындагы № 59 Мыйзамы (2021-жылдын 11-апрелинде референдум (жалпы элдик добуш берүү) аркылуу кабыл алынган). - Кирүү режими: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215?cl=ru-ru.].*

Ошону менен бирге Кыргызстанда үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн укуктук макамы ар кандай, анын ичинде мыйзам чыгаруу, укук колдонуу, социалдык-экономикалык, гендердик, диний ж.б. мүнөздөгү көйгөйлөрдүн жыйындысы менен мүнөздөлөт. Өзгөртүп түзүүлөрдүн алкагында үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучуларынын конституциялык укуктарын сактоого жана коргоого багытталган айрым артыкчылыктуу долбоорлор жана программалар

ишке ашырылып жатканына карабастан, мындай көйгөйлөрдү чечүү үй-бүлө чөйросүндөгү узак мөөноттүү саясаты дагы деле иштелип чыгыла элек мамлекеттин түздөн-түз жана туруктуу катышуусун талап кылат.

Изилденип жаткан көйгөйдүн бүгүнкү күндөгү илимий жактан иштелип чыгуу деңгээлин жетиштүү деп эсептоого болбой тургандыгын белгилей кетүү керек. Учурда окумуштуулар коңүлдү маанилүү даражада үй-бүлонүн айрым мүчолорүнүн (жубайдын, баланын, атанын, эненин) укуктук мамилелерин үйрөнүүгө буруп жатышат. Үй-бүлону укуктун мүмкүн болгон субъекти, бүтүндөй институт катары караган ар тараптуу изилдөөлор өтө сейрек кезигет. Дал үй-бүлө үй-бүлө мүчөлөрү тарабынан өздөрүнүн укуктарын жана милдеттерин, ошондой эле алар тарабынан аталган милдеттерди аткарууга болгон жоопкерчилигин аңдап жетүүгө өбөлгө түзгөн баалуулук багыттарын түптөонүн булагы болуп саналаарын белгилегибиз келет.

Ченемдик-укуктук актыларды, цивилисттик илим жаатындагы изилдөөлөрдү талдоо предметтик чөйрөдөгү изилдөөлөрдүн жетишпестигин айтууга мүмкүндүк берет; Кыргыз Республикасындагы үй-бүлолүк укуктук мамилелер чөйросүндөгү адамдын жана жарандын укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруу көйгөйлорүнүн тобу аныкталып, мүнөздөлдү, бул учурда мындай топтоо экономикалык, социалдык, гендердик, саясий-укуктук, укук коргоо, руханий-адептик багыттар боюнча жүргүзүлдү. Учурдагы статистикага кайрыла турган болсок, Кыргыз үй-бүлолөрүндөгү зомбулук фактыларынын терс динамикасы өзгөчө тынчсызданууну жаратат. Алсак, 2018-2022-жылдары үй-бүлөлүк зомбулуктун 46,0 миң учуру катталган [*Кыргыз Республикасындагы кылмыштуулук (динамикалык таблицалар) [Электрондук ресурс]: расмий. сайт: электрондук. текст маалыматтары. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. - Бишкек, 2024. - Кирүү режими: https://www.stat.kg/ru/statistics/prestupnost/*]. Коомдун негизги бирдиги катары үй-бүлөнүн өнүгүшүнө тоскоолдуктар болуп өлкөдө аялдардын гендердик теңсиздигинин күчөшү саналат. Мисалы, мамлекеттик кызматта эркектердин басымдуулук тенденциясы (59,3%) сакталып, эң чоң гендердик дисбаланс саясий жана атайын кызматтардын деңгээлинде катталат, мында аялдардын үлүшү 24,2%ды түзөт [*Кыргыз Республикасында 2023-жылга чейин Туруктуу өнүктүрүүнүн максаттары жана гендердик [Электрондук ресурс]: статистикалык дайджест. – Бишкек: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети; БУУнун Аялдары, 2023. – 68 б. – Кирүү режими: https://stat.kg/media/publicationarchive/39597a90-f9a4-42a4-b13c-964bef71643b.pdf*]. Эмгек мигранттарынын балдары менен билим берүү жана тарбиялоо иштериндеги мүчүлүштүктөр, көп балалуу үй-бүлөлөргө жана ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдары бар үй-бүлөлөргө жетишсиз каржылык колдоо жана башкалар олуттуу тынчсызданууну жаратат. Мындан объекти болуп мүлк жана материалдык эмес байлыктар саналган үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуунун теориялык негизи практикалык чөйрөнүн динамикасына жана жигердүү өсүшүнө шайкеш келбей, артта калып жатат деген мыйзам ченемдүү тыянак чыгарууга болот.

Ошентип, биз изилденип жаткан темадагы көптөгөн элементтерди илимий жактан кайра карап чыгуунун зарылдыгын ачык көрсөтүп турган көйгөйдүн

жалпы горизонтторун белгиледик. Өз кезегинде, изилденип жаткан теманын актуалдуулугу, үй-бүлөнүн укуктук макамы чөйрөсүндөгү мыйзамдардагы орун алган кемчиликтердин татаалдыгы, көп кырдуулугу жана ар тараптуулугу диссертациялык изилдөөнүн максатын жана милдеттерин алдын ала аныктады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдоонүн темасы Кыргыз Республикасын 2018-2040-жылдарга өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын (Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы УП №221 Жарлыгы менен бекитилген), Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн өлкөнү 2018-2022 жылдарга өнүктүрүүнүн "Ишеним. Биримдик. Жаратмандык" Программасын (Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2018-жылдын 20-апрелиндеги № 2377- VI Токтому менен бекитилген), "Санариптик экономика" Мамлекеттик Программасын (Кырыз Республикасынын Президентинин 2024-жылдын 5-апрелиндеги № 90-Жарлыгы менен бекитилген), Кыргыз Республикасынын "Менин үйүм 2021-2026" Турак-жай Программасын (Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинетинин 2021-жылдын 13-июлундагы № 75-Токтому менен бекитилген) жана бир катар башка документтерди ишке ашыруу менен байланышкан.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп тутумдуу теориялык, формалдуу-юридикалык, институттук-укуктук жана практикалык талдоонун негизинде үй-бүлөнүн укуктук макамынын маңызы жана мазмуну, үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучуларынын конституциялык укуктары жөнүндөгү билимдердин комплексин иштеп чыгуу, ошондой эле Кыргыз Республикасында үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашыруу жараянында түптөлгөн актуалдуу теориялык-укуктук жана практикалык көйгөйлөрдү аныктоо жана чечүү саналат.

Коюлган максатка жетиш үчүн иште төмөнкү **милдеттерди** чечүү талап кылынды:

1) үй-бүлө түшүнүгүнүн теориялык-укуктук негиздерин изилдөө;

2) укуктук макам түшүнүгүн анын формалдуу-укуктук түпкүрүнөн келип чыгуу менен изилдөө;

3) үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук тескөөнүн принциптерин жана алардын классификациясын изилдөө;

4) Кыргыз Республикасындагы адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк мамилелер жаатындагы конституциялык укуктарынын, милдеттеринин жана кепилдиктеринин ишке ашуусун талдоо;

5) Кыргызстандын өз ичине үй-бүлөлүк укуктун ченемдерин камтыган үй-бүлөлүк мыйзамдарынын жана башка укуктук-ченемдик актылардын курамына талдоо жүргүзүү;

6) Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчилигине талдоо жүргүзүү;

7) Кыргыз Республикасындагы адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк мамилелер жаатындагы укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу

кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруудагы көйгөйлөрдү аныктоо жана топтоштуруу;

8) Кыргызстандагы үй-бүлөнү сактоо жана коргоонун укуктук механизмдерин өркүндөтүүнүн багыттарын иштеп чыгуу жана сунуштоо;

9) Кыргыз Республикасында 2040-жылга чейинки мамлекеттик үй-бүлө саясатынын Концепциясын иштеп чыгуу жана сунуштоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Бул диссертация уникалдуу изилдөө болуп саналат, ал коргоого берилген төмөнкү натыйжаларда чагылдырылган:

1) Үй-бүлө жана үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү теориялык жана укуктук билимдер андан ары өнүктү, бул «үй-бүлө» түшүнүгүн кеңири социалдык жана тар укуктук аспектилерде ачууну, үй-бүлө чөйрөсүндөгү билимдерди кеңейтүүнү жана тереңдетүүнү талап кылды.

2) формалдуу укуктук контексттин алкагында үй-бүлөнүн укуктук абалын комплекстүү изилдөө жүргүзүлдү, бул "укуктук статус" жана "үй-бүлөнүн укуктук абалы" түшүнүктөрүнүн илимий жана мыйзамдык аныктамаларын тактоого, укуктук статустун түрлөрүнүн классификациялык белгилерин жалпылоого мүмкүндүк берет.

3) Илимий жана атайын адабияттарды комплекстүү изилдөөнүн негизинде үй-бүлө мүчөлөрүнүн гармониялуу өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылган, балдардын жана чоңдордун кызыкчылыктарын эске алган, үй-бүлөлүк мамилелердин ар бир катышуучусунун укуктарын коргогон үй-бүлө мамилелерин укуктук жөнгө салуунун принциптери жалпыланган. Мындан тышкары, аныкталган принциптер чыр-чатактарды чечүүгө, үй-бүлөлүк байланыштарды чыңдоого жана үй-бүлөдө балдарды тарбиялоо жана өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүүгө өбөлгө түзөт. 4) Кыргыз Республикасындагы үй-бүлө институтунун учурдагы абалын изилдөөнү андан ары өнүктүрүү, анын ичинде:

- Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндө адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, милдеттерин жана кепилдиктерин ишке ашырууга комплекстүү талдоо жүргүзүлдү;
- Кыргызстандын үй-бүлө мыйзамдарынын жана үй-бүлөлүк укуктун ченемдерин камтыган башка ченемдик укуктук актыларынын курамына комплекстүү талдоо жүргүзүлдү;
- Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык бакубаттуулугуна комплекстүү талдоо жүргүзүлдү.

5) илимий жана атайын адабияттарды, ошондой эле башка булактарды ар тараптуу эмпирикалык изилдөөнүн жана жалпылоонун негизинде Кыргызстанда үй-бүлөлүк укуктук мамилелер чөйрөсүндө адамдын жана жарандын укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу таламдарын жана милдеттерин ишке ашыруудагы көйгөйлөрдүн топтору аныкталган жана мүнөздөлгөн, бул укуктук жөнгө салууну өркүндөтүү боюнча рекомендацияларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет, адамдын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоонун деңгээлин жогорулатууга жана ишке ашырууга катышуу; үй-бүлөлүк мамилелерде. Бул өз кезегинде бардык үй-бүлө мүчөлөрү үчүн коопсуз жана адилеттүү чөйрөнү

түзүүгө өбөлгө түзөт жана Кыргызстандагы жарандык коомдун пайдубалын бекемдейт.

6) Кыргызстанда үй-бүлөнү коргоонун укуктук механизмин өркүндөтүүнүн эң натыйжалуу багыттары иштелип чыкты жана сунушталды, бул үй-бүлөнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоонун, үй-бүлө мамилелеринин туруктуу өнүгүшүн камсыз кылуунун жана үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн бакубаттуулугун колдоонун натыйжалуу системасын түзүүгө мүмкүндүк берет. Көрүлгөн чаралар аялдардын жана балдардын укуктук кепилдиктерин күчөтүүгө, сот адилеттигине жетүүнү жакшыртууга, юридикалык жардамдын жана консультациялардын деңгээлин жогорулатууга мүмкүндүк берет. Бул жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин натыйжалуу сактоого, чыр-чатактарды минималдаштырууга жана үй-бүлөдө ынтымакты камсыз кылууга алып келет.

7) Ата мекендик илимде биринчи жолу Кыргыз Республикасында 2040-жылга чейинки узак мөөнөттүү мамлекеттик үй-бүлө саясатынын Концепциясы иштелип чыкты жана сунушталды.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү. Диссертацияда даярдалган тыянактарды жана сунуштамаларды мыйзам чыгаруучу жана укук коргоочу органдар тарабынан колдонулушу мүмкүн. Изилдөөнүн теориялык жоболору жарандык укук, үй-бүлө укугу курсун окутуу жараянында жана илимий изилдөө иштеринде, ошондой эле «Кылмыш укугу», «Эмгек укугу», «Укукту коргоонун соттон тышкаркы формалары» жана «Социалдык камсыздоо укугу» адистештирилген окуу курстарынын алкагында колдонууга ээ боло алат. Автордун үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин негиздерин жана тартибин жөнгө салуучу колдонуудагы мыйзамдардагы карама-каршылыктарды жана боштуктарды жоюу боюнча сунуштары өзгөчө мааниге ээ.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн алкагында алынган натыйжалар үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди жөнгө салуу чөйрөсүндө мамлекеттик үй-бүлөлүк саясаттын 2040-жылга чейинки Концепциясын өркүндөтүү жана оптималдаштыруу үчүн пайдаланылышы мүмкүн. Сунуш кылынган чаралар талаптагыдай ишке ашырылган учурда алар Концепциянын ар бир белгиленген багыттары боюнча белгиленген максаттарга жетүү үчүн пландаштырылган көрсөткүчтү белгилөө менен үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди укуктук жөнгө салууга сапаттык жаңы ыктоолорду калыптандыруу үчүн негиз боло алат жана алар иш жүзүндө жетишилген натыйжаларга жараша түзөтүлүшү мүмкүн.

Коргоого алынып чыгылуучу негизги жоболор:

1. 1. Үй-бүлө жана үй-бүлө мамилелери жаатындагы теориялык изилдөөлор жыйынтыкталып, «үй-бүлө» түшүнүктөрүнүн маңызы жана мазмуну ачылып, «үй-бүлө» түшүнүгүнүн автордук аныктамасы кеңири социалдык жана өзгөчө укуктук мааниде берилип, үй-бүлөнү укуктун субъектиси катары мүнөздөйт. Кыргызстандын колдонуудагы мыйзамдарында «үй-бүлө» деген автордун аныктамасын бириктирүү акыркыны мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес укуктар жана милдеттер менен байланышкан адамдардын чөйрөсү катары эмес,

түздөн-түз укук субъектиси катары кабыл алууга мүмкүндүк берет. Кеңири социалдык мааниде үй-бүлө - бул кийинки муундун тукумун өстүрүү, балдарды тарбиялоо аркылуу салттуу турмушту жана үй-бүлөлүк баалуулуктарды, маданиятты, топтолгон тажрыйбаны жана башка маалыматтарды берүү максатында жалпы коомдук, укуктук жана экономикалык турмуш менен байланышкан адамдардын (эки же андан ашык инсандардын) атайын өзүн-өзү жөнгө салуучу уюму түрүндөгү коомдун негизги бирдиги, үй-бүлөнүн өз ара түшүнүшүнүн, башка социалдык функциялардын, өз ара түшүнүшүүнүн, өз ара түшүнүүнүн, үй-бүлөнүн андан аркы социалдык өнүгүү функцияларын ишке ашыруу. өз ара аракеттенүү, өз ара жардамдашуу жана өз ара жоопкерчилик. Тар мааниде, таза юридикалык мамилени чагылдырган үй-бүлө эки же андан көп адамдардын биригиши болуп саналат жана укук субъектиси болуп саналат жана чогуу жашоо, жалпы чарба жүргүзүү, никеден, тууганчылыктан, жакындыктан, асырап алуудан же балдарды багуунун башка формаларынан келип чыккан жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк укуктардын жана милдеттердин болушу аркылуу түзүлөт.

2. Формалдуу укуктук контексттин чегинде үй-бүлөнүн укуктук абалынын теориялык изилдөөлөрү жалпыланып, «укуктук статус» жана «үй-бүлөнүн укуктук абалы» деген автордун аныктамалары берилген. Классификациялык критерийлерди аныктоо менен үй-бүлө укугу боюнча ата мекендик илимий эмгектерде жок болгон үй-бүлөнүн укуктук абалынын түрлөрүн деталдуу классификациялоо жүргүзүлөт.

3. Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун принциптеринин классификациясы жүргүзүлөт, анын натыйжасында мындай негизги жетектөөчү принциптер укуктук жөнгө салуунун жалпы жана атайын принциптерине дифференцияланган, аларды ишке ашыруу үй-бүлөлүк турмуш процессинде калыптанган укуктук нормалардын жана мамилелерди жөнгө салуунун белгилүү бир комплексине кыйла натыйжалуу таасир этүүгө мүмкүндүк берет.

4. Кыргыз Республикасындагы үй-бүлө институтунун учурдагы абалын изилдөө жараяны төмөнкүлөрдүн негизинде ишке ашырылды:

1) Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, милдеттерин жана кепилдиктерин ишке ашыруунун жүрүшүнө ар тараптуу талдоо жүргүзүүнүн, мында «Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын укуктарынын жана эркиндиктеринин кепилдиктери» түшүнүгүнүн автордук аныктамасы берилди, алар мыйзамдарда каралган жана мамлекет тарабынан милдеттүү түрдө колдонулуучу конституциялык-укуктук курал болуп саналат, анын жардамында мамлекеттин түрдүү жыныстагы жарандары, чет өлкөлөрдүн жарандары, жарандыгы жок жактар бир эле убакта конгруэнттүү милдеттерин камсыз кылуу менен бирге өздөрүнүн мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин тоскоолдуктарсыз пайдаланууга, коомдук мамилелердин бардык чөйрөлөрүндө өздөрүнүн мыйзамдуу кызыкчылыктарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк алышат.

2) Кыргызстандын үй-бүлөлүк укук ченемдерин камтыган үй-бүлөлүк мыйзамдарынын жана башка укуктук-ченемдик актылардын курамын

комплекстүү талдоонун негизинде. Мындай талдоо орун алган үй-бүлөлүк мамилелерди, үй-бүлөнүн, биринчи кезекте балдардын жана аялдардын таламдарын сактоону жана коргоону укуктук тескөөнүн деңгээлинин жакшыруусу менен кошо бир катар негизги түшүнүктөрдүн аныктамаларынын жоктугу же өркүндөтүлгөн эместиги, ошондой эле айрым укуктук ченемдердин мазмуну менен байланышкан юридикалык коллизиялардын жана мыйзамдык боштуктардын да бар экендигин көрсөттү.

3) Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчилигин комплекстүү талдоонун. Мындай талдоонун жардамында үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн экономикалык, социалдык жана укуктук чөйрөлордөгү укуктарын жана милдеттерин камсыз кылуудагы оң жактуу тенденциялар менен катар үй-бүлөгө өзүнүн негизги функцияларын толук өлчөмдө ишке ашырууга мүмкүндүк бербей жаткан терс факторлордун жыйындысы да аныкталды.

5. Ар тараптуу изилдөөнүн натыйжасында Кыргыз Республикасындагы адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк мамилелер жаатындагы укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу таламдарын жана милдеттерин ишке ашыруудагы көйгөйлордүн тобу бөлүнүп көрсөтүлдү жана мүнөздөлдү, бул учурда мындай топтоштуруу экономикалык, социалдык, гендердик, саясий-укуктук, укук коргоочулук, руханий-ыймандык багыттар боюнча жүргүзүлдү.

6. Кыргыз Республикасында үй-бүлөнү коргоонун укуктук механизмин өркүндөтүүнүн багыттары берилди. Үй-бүлөнү сактоонун жана коргоонун интегралдык механизминин алкагында үй-бүлөнү, анын мүчөлөрүн коргоонун юрисдикциялык жана юрисдикциялык эмес формалары жана жолдору, алардын корголуучу мыйзамдуу таламдары, ошондой эле үй-бүлөлүк медиация үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашырууга багытталган бирдиктүү, өз ара байланышкан жана бирин-бири толуктаган тутумду түптөөсү керек.

7. Кыргыз Республикасында 2040-жылга чейинки мамлекеттин узак мөөнөттүү үй-бүлөлүк саясатынын Концепциясы иштелип чыгылып, сунушталды. Аны ишке ашыруу коомдун жана мамлекеттин негизи катары болгон үй-бүлөнү бекемдөөгө, укуктун субъекти катары болгон үй-бүлө өзүнүн функцияларын аткарууда мүмкүн болгон тобокелдерден сактала турган, өзүнүн болочоктогу өнүгүүсүнө ишенимди сезе турган шарттарды түзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Мамлекеттин 2040-жылга чейинки үй-бүлөлүк саясатын ишке ашыруунун негизги багыттары төмөнкүлөр: 1) "жумуш – үй-бүлө – балдар" балансын камсыз кылуу; 2) салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды таанууну жана коргоону камсыз кылуу; 3) үй-бүөлүк мамилелердеги гендердик теңдикти камсыз кылуу; 4) улуттун жана болочок муундардын саламаттыгын камсыз кылуу; 5) үй-бүлөлөрдү жана балдарды социалдык тейлөө тутумун өркүндөтүү; 6) үй-бүлөдөгү чыр-чатактардын, балдардын каралбай жана көзөмөлдөнбөй калуусунун алдын алуу; 7) "Санариптик үй-бүлө" долбоорун ишке ашыруу; 8) Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк саясатты корпоративдик деңгээлде ишке

ашыруу; 9) өсүп келе жаткан муундарды жарандык-патриоттук жана укуктук тарбиялоо институттарын түзүү.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Жүргүзүлгөн иш үй-бүлөнүн укуктук макамын ар тараптуу изилдөө жана ушул изилдөөнүн темасына тиешеси бар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын, юридикалык адабияттарды талдоо боюнча бирдиктүү эмгек болуп саналат.

Изилдөөнүн натыйжаларын сыпдан өткөрүү. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана тыянактары төмөнкү конференцияларда жана семинарларда баяндалды:

- Юридикалык факультетинин 30 жылдыгына арналган «Кыргыз Республикасындагы укуктук билим берүүнүн актуалдуу маселелери» эл аралык илимий конференциясы (Ош шаары, 25-26-ноябрь, 2022-ж., ОшМУ);
- Эл аралык катышуу менен болуп өткөн "Заманбап шарттарда экономиканын жана укуктун актуалдуу маселелери» аттуу III Бүткүл россиялык илимий-практикалык конференциясы, Х.Ф. Бербеков атындагы КБМУ (РФ, Нальчик шаары, 22.05.2023-ж.);
- Эл аралык катышуу менен болуп өткөн "Аймактарды туруктуу өнүктүрүү: теория жана практика» аттуу V Бүткүл россиялык илимий-практикалык конференциясы, Бүткүл россиялык илимий-практикалык конференция, Уфа илим жана технологиялар университети (РФ, Сибай шаары, 2024-жылдын 22-25-майы).

Изилдөөнүн натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору, тыянактары жана натыйжалары ата мекендик жана чет өлкөлүк илимий басылмаларда жарык көргөн 14 илимий макалаларда чагылдырылган.

Иштин түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, өз ичине 9 параграфты камтыган 3 баптан, тыянактардан, сунуштамалардан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен туруп, 8 сүрөттү жана 11 таблицаны өз ичине камтыйт. Библиография кошкондогу иштин жалпы көлөмү 189 бетти түзөт. Диссертациянын көлөмү жана түзүмү КР ЖАКтын талаптарына ылайык келет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу жана илимий жаңылыгы негизделип, анын максаты жана милдеттери, практикалык маанилүүлүгү аныкталган, коргоо алынып чыгылуучу жоболору түптөлүп, изилдөөнүн натыйжаларынын чындан өтүүсү, түзүм жана көлөмү жөнүндөгү маалыматтар келтирилген.

"Үй-бүлөнүн укуктук макамын изилдөөнүн теориялык аспекттери" деген аталыштагы биринчи бап үй-бүлөнүн тарыхый аспектисин, теориялык жана укуктук негиздерин кароого арналган, ошондой эле үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоонун илимий, атайын адабияттарда жана Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарында берилген ыктоолорду талдоо жана салыштыруу авторго өзүнүн позициясын түзүүгө мүмкүндүк берди.

Биринчи баптын биринчи бөлүмүндө ар кайсы мезгилдеги окумуштуулар Р.А. Ачылованын, Е.А. Безнощенконун, А.Г.Вишневскийдин, Н.В.Витруктун, С.И.Голоддун, Б.М. Гонгалонун, А.Б. Калыштын, В.И. Козловдун, О.В. Кучмаеванын, Р.П.Мананкованын, ж.б. эмгектеринде изилденген үй-бүлонүн жана никенин жалпы теориялык аспектилери изилденди. Бүтүндөй үй-бүлөнүн да, үй-бүлөлүк укук мамилелеринин айрым катышуучуларынын да укуктук статусунун жана алардын укук жөндомдүүлүгүнүн жекече маселелери А.В. Агеева, А.Р. Акиев, Н.В.Летова, Е.В. Пономарева, Л.В. Саенко, Р.Е. Телегин, А.Л.Янак ж.б. сыяктуу окумуштуулардын диссертацияларында изилденген. Изилдөөнүн негизинде автордун «үй-бүло» түшүнүгүнө кеңири да, тар да мааниде аныктама берилди.

Бир катар диссертациялык изилдөөлөрдо «балалык», «энелик», «бала» сыяктуу категориялардын жоболору ачылып берилет, үй-бүлөлүк мамилелердин анын айрым катышуучуларынын гана укуктук макамына тиешелүү болгон тар чөйрөсү талдоого алынган. Үй-бүлөнүн конституциялык-укуктук макамына түздөн-түз тиешеси болгон эмгектердин саны өтө аз экендигин белгилоөгө болот.

Үй-бүлөнүн аткарган функцияларын изилдеп жатып, кээ бир илимпоздор үй-бүло көп функциялуу социалдык түзүмдү билдирет, жана анын функцияларынын саны так талдоо жүргүзүүгө туура келбейт деген ойду айтышат. Диссертацияда бүтүндөй үй-бүлөнүн жана анын айрым мүчөлөрүнүн жигердүүлүгүнүн, жашоо-тиричилигинин негизги багыттары катары үй-бүлөнүн төмөнкү функциялары бөлүнүп көрсөтүлдү: репродуктивдүү функция; берүү функциясы; билим берүү-тарбиялоо функциясы; баштапкы социалдык көзөмөл функциясы; баштапкы укуктук көзөмөл функциясы; экономикалык функция; калыбына келтирүү функциясы; эмоционалдык функция; коммуникативдик функция; коргоо функциясы.

Изилдөөнүн методологиялык негизин системалуулуктун, логикалык талдоонун жана синтездин жалпы илимий методдору түздү, алар изилденүүчү объекттин негизги көйгөйлөрүн жана онүгүү тенденцияларын аныктоого мүмкүндүк берди. Таануунун абстракттуу-логикалык, формалдуу-догматикалык, экономикалык-математикалык, экономикалык-статистикалык, салыштырмалуу-укуктук, божомолдук, социологиялык, тарыхый, аналогия, бириктирүү ыкмасы сыяктуу атайын илимий методдору изилдөөнүн айрым элементтерин аныктоого, аларды бири-бири менен салыштырууга жана ошонун негизинде зарыл тыянактарды түзүүгө мүмкүндүк берди.

Иштин теориялык негиздерин үй-бүлөнүн укуктук макамын, үй-бүлө мамилелерин укуктук жөнгө салууну, үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн коргоонун укуктук механизмдерин изилдөөдө окумуштуулар А.Ю.Березованын, В.П.Борисенковдун, Т.А.Ермолаеванын, Д.Е.Зайковдун, А.Н.Ильиндин, Е.В.Каймакованын, Н.Н.Козлованын, О.Ю.Косованын, О.В.Кучмаеванын, С.В.Наруттонун, И.В.Позднякованын, Н.Н.Тарусинанын, А.М.Рабецтин, ж.б. эмгектери олуттуу кызыгууну жаратат. Бул илимий изилдөөлөрдө үй-бүлөлүк укуктагы салттардын жана инновациялардын көйгөйлөрү, үй-бүлөнүн айрым

мүчөлөрүнүн укуктарын жана милдеттерин сактоо жана коргоо жаатындагы үй-бүлөлүк мыйзамдарды өркүндөтүү маселелери камтылып, үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууга болгон жаңы ыктоолор калыптанган.

Кыргыз Республикасында коомдун негизи катары үй-бүлөнүн заманбап өнүгүүсүнүн ар кандай аспектилери, үй-бүлө ичиндеги мамилелер, гендердик теңсиздик жана үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйлөрү төмөнкү ата мекендик окумуштуулардын жана адистердин эмгектеринде чагылдырылган, атап айтканда: Айтмамат кызы Айгүл, К.И. Асанова, А.Ж. Жолонбаева, Ф.А.Заикова, Б.А. Кудаярова, З.А. Куланбаева, Г.К. Кулдышева, Е.И. Курумшиева, Б.Т. Кутманова, С.М. Муратбекова, С.К. Насбекова, А.М. Осмоналиева, Ж.Ч. Тенизбекова, К.А. Токторбаева, А.Ж. Төлөнбаева, Б.Г. Тугелбаева, А. Усубалиева, Н.Т. Шаршембиева жана башкалар.

Изилдөөнүн эмпирикалык негизин Кыргыз Республикасынын колдонуудагы да, күчүн жоготкон да ченемдик укуктук актылары, ошондой эле ченемдик укуктук актылардын айрым жоболору, Кыргызстандын расмий статистика органдарынын маалыматтары, изилденип жаткан маселе боюнча Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук макамынын абалы жана ишке ашырылышы жөнүндөгү архивдик материалдар түздү.

Биринчи баптын кийинки бөлүмүндө үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуу кеңири каралат, ал үй-бүлөлүк мамилелерге таасир көрсөтүү жараянында мамлекет тарабынан жүзөгө ашырылуучу укуктук функция болуп саналып, анын жардамында мындай мамилелердин катышуучуларынын жүрүм-туруму аткарылышынын милдеттүүлүгү жана легитимдүүлүгү атайын юридикалык каражаттарды жана мамлекеттин бийлик күчүнүн ыкмаларын колдонуу мүмкүнчүлүгү менен камсыздалган жана коом тарабынан колдоого алынган укуктун ченемдерде көрсөтүлгөн талаптарга жана уруксаттарга баш ийдирилет. Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун принциптери, б.а, анын негизги башталмалары, жетектөөчү идеялары жалпы жана атайын бөлүп бөлүнөт.

Укуктук жөнгө салуунун жалпы принциптери болуп төмөнкүлөр саналат: 1) мыйзамдуулук принциби; 2) теңдик принциби; 3) демократия принциби; 4) жоопкерчилик принциби; 5) үй-бүлөнү мамлекет жана коом тарабынан сактоо жана коргоо принциби; 6) укуктук жөнгө салуунун тутумдуулук принциби; 7) укуктук ченемдердин императивдүүлүгүн жана диспозитивдүүлүгүн айкалыштыруу принциби; 8) адилеттик жана гуманизм принциптери.

Атайын принциптерге төмөнкүлөр кирет: 1) эркек менен аялдын ыктыярдуу биригүүсүнө негизделген нике принциби; 2) жарандык абалдын актыларын жазуу органында гана түзүлгөн никени таануу принциби; 3) үй-бүлөлүк мамилелердеги гендердик теңчилик принциби; 4) баланын эң жогорку кызыкчылыктарын камсыз кылуу принциби; 5) баланы үй-бүлөдө тарбиялоонун артыкчылыктуу принциби; 6) үй-бүлөнүн жашы жете элек жана эмгекке жарамсыз мүчөлөрүнүн укуктарынын жана таламдарынын тийиштүү түрдө коргоону камсыз кылуу принциби; 7) бир никелүүлүк (моногамия) принциби; 8)

мамлекеттин көзөмөлү астында ажырашуу эркиндигинин принциби; 9) үй-бүлө ичиндеги талаш-тартыштарды чечүүдө өз ара макулдашуу принциби.

Жалпы жана атайын принциптер үй-бүлөлүк мамилелердин бардык тармактарын жөнгө салууга, сактоого, коргоого жана "тарбиялоого", жарандардын мамлекеттик башкаруунун бул функциясына ишенимин бекемдөөгө багытталган.

"Кыргыз Республикасындагы үй-бүлө институтунун учурдагы абалын талдоо" деген аталыштагы экинчи бап диссертациялык изилдөөнүн методологиясына, ошондой эле үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн сактоого жана коргоого тиешелүү ченемдерди Кыргыз Республикасынын Конституциясында, ошондой эле үй-бүлө жана ага байланыштуу мыйзамдарда камсыз кылуунун өзгөчөлүктөрүнө арналган, кыргыз коомчулугундагы үй-бүлөнүн өзгөчө маанисин баса белгилеген. Бул дагы мамлекет үй-бүлө институтун жигердүү колдоп, коргоп, сапаттык жактан жакшыртууга умтулуп жатканын көрсөтүп турат.

Биринчи бөлүмдө методологиялык мүнөздөгү маселелер каралган.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоо жана ишке ашыруу жараянында пайда болуучу коомдук мамилелердин тутуму саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп өз ичине үй-бүлө чөйрөсүн жөнгө салуучу укуктук ченемдерди талдоону, мыйзамдардагы кемчиликтерди жана коллизияларды аныктоону, укук колдонуу практикасын изилдөөнү камтыган Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоонун жана ишке ашыруунун теориялык, методологиялык, уюштуруучулук-укуктук, ченемдик-укуктук, экономикалык жана практикалык аспектилери саналат.

Практикалык тегиздиктеги көйгөйлөр методологиялык мүнөздөгү чечимдерди талап кылат. Ушуга байланыштуу үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин бардык катышуучуларынын конституциялык укуктарын, милдеттерин жана кепилдиктерин изилдөөгө ар тараптуу мамиле жасоону талдоонун методологиясын иштеп чыгуу зарыл, бул азыркы социалдык шарттардын контекстинде үй-бүлөнү укуктук коргоонун бирдиктүү картинасын түзүүгө мүмкүндүк берет. Конституциялык жоболорду үй-бүлөлүк укук мамилелеринин призмасы аркылуу талдоо үй-бүлөнүн ар бир мүчөсүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын натыйжалуу коргоону камсыз кылуу менен мыйзамдардагы боштуктарды аныктоого жана жоюуга жардам берет. Үй-бүлөгө, аталыкка, энеликке жана балалыкка тикеден-тике байланышкан укуктардын жыйындысы Кыргызстандын тармактык мыйзамдарында, биринчи кезекте, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде, ошондой эле конституциялык ченемдерге негизделген Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинде аныкталган.

Баланын укуктары өзгөчө жалпы жөнгө салуучу укуктук мамилелердин алкагында болот жана ошондуктан фундаменталдык мүнөзгө ээ.

Экинчи баптын экинчи бөлүмүндө Кыргызстандын үй-бүлө мыйзамдарынын жана үй-бүлө укугунун ченемдерин камтыган башка ченемдик

укуктук актылардын курамын талдоо маселелери каралды жана алар үй-бүлөнүн негизги функцияларын, үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн тең укуктарын жана милдеттерин ишке ашырууну камсыз кылуу боюнча эл аралык стандарттарга көп жагынан туура келет деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда куралып калган үй-бүлө мамилелердин, үй-бүлөнүн, биринчи кезекте балдардын жана аялдардын кызыкчылыктарын сактоону жана коргоону укуктук жөнгө салуунун жакшырышы менен тең катарда бир катар негизги түшүнүктөрдүн аныктамаларынын жоктугу же өркүндөтүлбөгөндүгү, ошондой эле айрым укуктук ченемдердин мазмуну менен байланышкан укуктук карама-каршылыктардын жана мыйзамдык боштуктардын бар экендиги белгиленди.

Учурдагы үй-бүлө мыйзамдарын өркүндөтүү максатында Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси; Кыргыз Республикасынын «Балдар жөнүндө» кодекси, Кыргыз Республикасынын башка мыйзамдары, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин айрым токтомдору сыяктуу мыйзамдарга жана башка ченемдик укуктук актыларга тиешелүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү максатка ылайыктуу болуп саналат.

КРнын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги КРнын Үй-бүлөлүк кодексинин жаңы редакциясын иштеп чыгып, коомдук талкууга койду. Жаңы редакциянын көптогон жоболору үй-бүлө жана нике мамилелерин укуктук жөнгө салууну өркүндөтүү жагынан алга карай олуттуу кадам болуп саналат, бирок айрым жоболор сын пикирлерге татыктуу.

Экинчи баптын үчүнчү бөлүмүндө коомдун жана бүтүндөй мамлекеттин өнүгүүсүнүн базалык негиздеринин бири болуп үй-бүлөнүн өзүнүн негизги функцияларын ишке ашыруудагы ийгилиги, б.а. ийгиликке жетүү жана үй-бүлөнүн толук кандуу жашоосу үчүн зарыл болгон нерселердин бардыгы менен камсыз болуу, анын ичинде ар кандай укуктук, социалдык жана экономикалык байгерчиликтер менен камсыз болуу катары аныкталуучу үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык жактан бакубаттуулугу саналаары жөнүндө сөз жүргөн.

Укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчиликти, бир жагынан, мамлекеттик башкаруунун бардык субъекттери тарабынан үй-бүлөнүн өзүнүн функцияларын натыйжалуу ишке ашыруусу үчүн шарттарды түзүү аркылуу (объективдүү жагы), экинчи жагынан, үй-бүлөнүн өзүнүн толук кандуу жашоо-тиричилигин уюштуруусу үчүн тышкы шарттарды жана ички потенциалды пайдалануу жөндөмдүүлүгү жана мындай жөндөмдүүлүктүн натыйжаларына канааттануу (субъективдүү жагы) аркылуу кароо керек.

Үй-бүлөнүн бакубаттуулугунун объективдүү жана субъективдүү көрсөткүчтөрү катары изилдөөчүлөр төмөнкүлөрдү карашат: 1) демографиялык параметрлер; 2) экономикалык фактор; 3) укуктук фактор; 4) бир катар олуттуу социалдык мүнөздөмөлөр; 5) психологиялык фактор.

"Кыргыз Республикасында үй-бүлөнүн укуктук макамынын көйгөйлөрү жана аны камсыз кылуунун негизги багыттары" аталыштагы үчүнчү бап үч бөлүмдөн турат.

Үчүнчү баптын биринчи бөлүмүндө Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк укук мамилелери чөйрөсүндөгү адамдын жана жарандын укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруунун көйгөйлөрү каралат. Биз кароого үй-бүлө чөйрөсүндөгү өтө курч көйгөйлөрдү коюуну зарыл деп таптык, аларды диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында өзүнчө чоң 8 айрым топко бөлдүк.

Үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндө адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин орун алган жана уланып жаткан бузулушу үй-бүлөнүн айрым мүчөлөрүн да, бүтүндөй үй-бүлөнү да сактоонун жана коргоонун укуктук механизмин өркүндөтүү зарылдыгын аныктайт.

Үчүнчү баптын экинчи бөлүмү Кыргызстанда үй-бүлөнү сактоонун жана коргоонун укуктук механизмин өркүндөтүүгө арналган; үй-бүлө укуктарын коргоо зарылдыгы ар кандай жагдайлар менен шартталышы мүмкүн, анын ичинде төмөнкүлөр бар:

1. Үй-бүлө чөйрөсүнүн субъекттеринин ортосундагы мамилелердеги юридикалык мүнөздөгү белгисиздик;

2. Үй-бүлөлүк укуктун карама-каршылыгынын болушу.

3. Милдеттүү тараптын мыйзам тарабынан жүктөлгөн милдеттерин аткаруудан баш тартуусу.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде бузулган укуктарды коргоого багытталган конкреттүү иш-аракеттерди ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү аныкталган, атап айтканда: жубайлардын бири никени бузууга макул болбогон учурдагы сот тартибинде никени бузуу (КР ҮБКнын 23-беренеси); никени жараксыз деп таануу (КР ҮБКнын 28-беренеси); нике келишимин жараксыз деп таануу (КР ҮБКнын 47-беренеси); жубайлардын мүлкүн өндүрүп алуу боюнча кайрылуу (КР ҮБКнын 48-беренеси); ата-энелик укуктан ажыратуу (КР ҮБКнын 74-беренеси); баланын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч келип чыккан учурда баланын укуктарын коргоо чаралары (КР ҮБКнын 82-беренеси) жана башка бир катар ыкмалар. Мындан тышкары, акыркы жобо бузулган укуктук мамилелердин мүнөзүнө жана өзгөчөлүктөрүнө жараша айырмаланышы мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексин эске алуу менен, биздин оюбузча, КР ҮБКнын 9-беренесинин 2-бөлүгүндөгү "...ушул Кодекстин жана Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинин тиешелүү статьяларында каралган" деген сөздөрдөн кийин, "ошондой эле үй-бүлө мыйзамдарында тыюу салынбаган башка ыкмалар менен" деген сөздөр менен толукталса, максатка ылайыктуу болмок. Ошентип, коргоонун үй-бүлөлүк-укуктук жана жарандык-укуктук ыкмалары укук бузуулардын аныкталган жолдоруна релеванттуу болушкан жарандык-укуктук ыкмалардын адаптацияланууусунда айкалыштырып колдонулушу мүмкүн.

Учурда Кыргызстанда 18 кризистик борборлор бар, алар үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыгы болгон кыздарга жана аялдарга ар кандай жардам жана колдоо көрсөтүүдө. Анын үстүнө бул борборлор негизинен бейөкмөт коммерциялык эмес уюмдар жана алардын бирөө гана муниципалдык борбор

(«Аялзат») болуп саналышат. КРнын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги мындай борборлорду колдоп, аларды мамлекеттик социалдык буюртма аркылуу каржылайт. Беш жылдын ичинде (2018-2022-жж.) каржылоо жылына 5,4 миллион сомдон 7,0 миллион сомго чейин көбөйтүлдү. Каржылоо баш калкалоочу жайларды, реабилитациялык программаларды колдоого, аялдарды жана кыздарды ишке орноштуруу программаларына тартууга, аларга укуктук, психологиялык жана башка жардам көрсөтүүгө багытталган.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдары, эл аралык жана коммерциялык эмес уюмдар тарабынан 2018-2028-жылдарга үй-бүлөнү колдоо жана балдарды коргоо боюнча мамлекеттик программаны ишке ашыруу боюнча белгилүү аракеттер көрүлүп, иш-чаралар жүргүзүлүп жатат жана ушуга байланыштуу биз төмөнкү жагдайларды эске алуу зарыл деп эсептейбиз: Кыргыз Республикасында үй-бүлөнү укуктук сактоо жана коргоо механизминин натыйжалуулугу көбүнесе өлкөнүн калкынын мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдарына болгон ишеним индексинин маанисинен көз каранды, акыркы беш жылда бул корсоткүчтүн орточо мааниси 29,5 баллды түздү.

Үй-бүлөнү сактоонун жана коргоонун интегралдык механизминин алкагында үй-бүлөнү, анын мүчөлөрүн жана алардын мыйзам тарабынан корголуучу таламдарын коргоонун бардык саналып өткөн формалары жана ыкмалары үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашырууга багытталган бирдиктүү, өз ара байланышкан жана бири-бирин толуктап турган тутумду түзүүгө тийиш.

3.3-бөлүмдө Кыргыз Республикасында коомдун негизги бирдиги катары болгон үй-бүлө институтун бекемдөөгө, өнүктүрүүгө, сактоого жана коргоого багытталган максаттардын, милдеттердин, принциптердин, артыкчылыктардын, ошондой эле иш-чаралардын жана аракеттердин тутумдаштырылган жыйындысы болгон Мамлекеттик үй-бүлө саясатын ишке киргизүүнү зарыл деп таптык. Бул саясат өз ичине салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоого жана камсыз кылууга умтулууну камтыйт, коомдук контекстте үй-бүлөнүн социалдык ролун жогорулатууга көңүлдү бурат, ошондой эле белгиленген элементтерди өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн стратегиялык багыттарына интеграциялоону камсыз кылат. Бул саясаттын коомдук мамилелерге жана жарандардын жашоо сапатына тийгизген оң таасири анын туруктуу жана гармониялуу коомду калыптандырууга болгон комплекстүү мамиленин алкагындагы маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Мамлекеттик үй-бүлө саясатынын негизги принциптери:

- үй-бүлөдө эркектер менен аялдардын бирдей укуктарын жана милдеттерин таануу жана колдоо, балдарды тарбиялоого жана үй-бүлө иштерин башкарууга жубайлардын тең адилет катышуусун камсыз кылуу;

- жеке, тиричилик жана коомдук турмуш маселелеринде үй-бүлөнүн өз алдынчалыгын, диний, маданий жана жеке ынанымдарына ылайык өз алдынча чечим кабыл алуу эркиндигин урматтоо;

- үй-бүлөнүн социалдык-экономикалык макамына карабастан бардык балдарга карата билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык коргоо жана башка мамлекеттик кызмат корсөтүү маселелеринде бирдей мамилени камсыз кылуу.

- баланын (балдардын) өмүрү, ден соолугу, бакубаттуулугу, билими, тарбиясы жана руханий-адептик өнүгүүсү үчүн үй-бүлөнүн эң негизги жоопкерчилигин таануу;

- үй-бүлөлөрдүн жана алардын бардык мүчөлөрүнүн социалдык абалына, улутуна, жашаган жерине жана диний ишенимине карабастан колдоого, сактоого жана коргонууга болгон теңдиги;

- объективдүү себептер боюнча социалдык-экономикалык жана укуктук кыйынчылыктарды жеңе албаган жана жашоонун базалык деңгээлине жетише албаган үй-бүлөлөргө социалдык-укуктук жардам жана колдоо корсөтүү;

- үй-бүлө менен мамлекеттин оноктөштүгү, ошондой эле коомдук бирикмелер, кайрымдуулук уюмдары жана ишкерлер менен кызматташуу.

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн изилдөө ишинин натыйжасында төмөнкүдөй тыянактар чыгарылды:

1. Үй-бүлө коомдун табигый, баштапкы жана негизги уячасы, адамзат жараткан эң бийик баалуулуктардын бири болуп саналат.

Түрдүү илимий жана атайын адабияттарды, ошондой эле Кыргызстандын жана ЕАЭБге мүчө башка өлкөлөрдүн мыйзам актыларын талдоонун негизинде "үй-бүлө" түшүнүгүн кеңири жана тар маанидe кароо сунушталат.

Кеңири социалдык-укуктук түшүнүүдө *үй-бүлө - бул кийинки муундарды жаратуу, балдарды тарбиялоо аркылуу андан аркы коомдук өнүгүү үчүн зарыл болгон салттуу турмуштук жана үй-бүлөлүк баалуулуктарды, маданиятты, жыйналган тажрыйбаны ж.б. маалыматтарды трансляциялоо, бири-бирине болгон сүйүүнүн, бирин-бири түшүнүүнүн, өз ара аракеттенүүнүн, ич ара жардам берүүнүн жана бири-биринин алдындагы жоопкерчиликтин негизинде үй-бүлөнүн башка функцияларын аткаруу максатында социалдык-укуктук жана экономикалык жашоосунун жалпылыгы менен байланышкан адамдардын (эки же андан көп физикалык жактардын) өзүн-өзү тескеген өзгөчө уюму түрүндөгү коомдун базалык уячасын билдирет.*

Таза юридикалык ыктоону чагылдырган тар маанидe *үй-бүлө – бул биргеликте жашоо, жалпы чарбаны жүргүзүү, никенин негизинде жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк укуктардын жана милдеттердин болушу, тууגандык белгилери, балдарды багып алуу же тарбиялоонун башка формаларында кабыл алуу аркылуу түптөлгөн, эки же андан көп физикалык жактардын биримдиги түрүндөгү укук субъекти.*

Укуктук тескөө максатынан көз каранды түрдө укуктун айрым тармактарында үй-бүлөнүн укуктар жана милдеттер менен байланышышкан мүчөлөрүнүн алкагы аныкталат. Бардык учурларда үй-бүлө мүчөлөрүнө жубайларды (эркек жана аялды), балдарды (өздөрү жараткан жана багып алынган), алар менен бирге жашашкан, жалпы чарба жүргүзүшкөн жана жалпы бюджетке ээ болушкан жакын туугандарды кошушат.

Бүтүндөй үй-бүлөнүн жана анын айрым мүчөлөрүнүн жигердүүлүгүнүн, жашоо-тиричилигинин көрүнүшүнүн негизги багыттары катары үй-бүлөнүн төмөнкүдөй

функциялары бөлүнүп көрсөтүлдү: репродуктивдүү функция; берүү (трансляциялоо) функциясы; билим берүүчүлүк-тарбиялык функция; баштапкы социалдык көзөмөл функциясы; баштапкы укуктук көзөмөл функциясы; экономикалык функция; калыбына келтирүү функциясы; эмоционалдык функция; коммуникативдик функция; коргоо функциясы.

2. Укуктук макам дегенде *укуктук мамилелердин ар кандай түрлөрүнүн алкагында жеке же коллективдүү субъекттин укуктарынын жана милдеттенмелеринин мыйзам тарабынан бекитилген жана мамлекет тарабынан кепилденген жыйындысы* түшүнүлөт.

Доктриналдык деңгээлде укуктук макам классификациялык критерийлерге жараша төмөнкүдөй анык бир түрлөргө бөлүнөт, атап айтканда, булар: 1) укуктук макамдын конкреттешүү даражасы; 2) укуктук жөнгө салуу булактарынын тармактык тиешелүүлүгү жана көлөмү; 3) укук субъекттеринин категориялары; 4) мамлекет менен конституциялык мамилелердин жалпы тутумундагы адамдын иш жүзүндөгү абалы.

Илимий, атайын адабияттарда жана Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарында берилген үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоого болгон ыктоолорду талдоо жана салыштыруу бул түшүнүккө карата автордун позициясын түзүүгө мүмкүндүк берди. Ушуга байланыштуу *үй-бүлөнүн укуктук макамы укуктун жамааттык субъекти катары болгон үй-бүлөнүн улуттук мыйзамдарда, ошондой эле улуттук мыйзамдык тутумдун курамдык бөлүгү болуп саналышкан эл аралык ченемдерде жана эл аралык келишимдерде бекитилген жана мамлекет тарабынан кепилденген укуктары менен милдеттеринин жыйындысын билдирет. Ал ушул субъекттин коом жана мамлекет менен, ал эми анын мүчөлөрүнүн бири-бири, коом жана мамлекет менен болгон өз ара мамилелерин тескейт.*

Үй-бүлөнүн укуктук макамын түшүнүп жетүүдөгү негизги түшүнүктөрдүн бири болуп "нике" түшүнүгү саналат.

3. Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуу мамлекет тарабынан үй-бүлөлүк мамилелерге таасир этүү жараянында ишке ашырылуучу юридикалык функцияны билдирет. Анын жардамында мындай мамилелердин катышуучуларынын жүрүм-туруму укуктун ченемдеринде камтылган талаптарга жана уруксат берүүлөргө ылайык жөнгө салынат. Аларды аткаруунун милдеттүүлүгү жана легитимдүүлүгү мамлекеттин бийликтик күчүнүн атайын юридикалык каражаттары жана ыкмаларын колдонуу мүмкүнчүлүгү менен камсыз кылынып, коом тарабынан колдоого алынат. Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуу принциптерин, б.а. идеяларды жетектеген анын негизги баштаттарын жалпы жана атайын деп бөлүүгө болот.

Укуктук жөнгө салуунун жалпы принциптери болуп төмөнкүлөр саналат: 1) мыйзамдуулук принциби; 2) теңдик принциби; 3) демократиялуулук принциби; 4) жоопкерчилик принциби; 5) үй-бүлөнү мамлекет жана коом тарабынан сактоо жана коргоо принциби; 6) укуктук жөнгө салуунун тутумдуулугу принциби; 7) укуктук ченемдердин императивдүүлүгү менен диспозитивдүүлүгүн айкалыштыруу принциби; 8) адилеттүүлүк жана гуманизмдик принциби.

Атайын принциптерге төмөнкүлөр кирет: 1) эркек менен аялдын ыктыярдуу биримдигинин негизинде никеге туруу принциби; 2) ЗАГС органдарында гана түзүлгөн никени таануу принциби; 3) үй-бүлөлүк мамилелердеги гендердик теңдик принциби; 4) баланын эң жакшы кызыкчылыктарын камсыз кылуу принциби; 5) баланы үй-бүлөлүк тарбиялоонун артыкчылыгы принциби; 6) үй-бүлөнүн жашы жете элек жана эмгекке жарамсыз мүчөлөрүнүн укуктарын жана таламдарын талаптагыдай коргоону камсыз кылуу принциби; 7) бир нике (моногамия) принциби; 8) никени мамлекеттин

көзөмөлү астында бузуу эркиндиги принциби; 9) ички үй-бүлөлүк талаштарды чечүүдө өз ара макулдашуу принциби.

Жалпы жана атайын принциптер үй-бүлөлүк мамилелердин бардык чөйрөлөрүн тескөөгө, сактоого, коргоого жана "тарбиялоого", жарандардын мамлекеттик башкаруунун ушул функциясына болгон ишенимин бекемдөөгө багытталган.

4. Кыргыз Республикасынын Конституциясында, үй-бүлөлүк жана башка мыйзамдарында үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн сактоо жана коргоо, адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү конституциялык укуктарын, милдеттерин жана кепилдиктерин камсыз кылуу боюнча ченемдердин бекитилиши кыргыз коомунда үй-бүлөнүн эң маанилүү ролу, мамлекеттин аны колдоого, сактоого, чыңдоого жана сапаттуу өнүктүрүүгө кызыкдарлыгы жөнүндө күбөлөндүрөт.

Үй-бүлөгө, аталыкка, энеликке жана балалыкка тикеден-тике байланышкан укуктардын жыйындысы Кыргызстандын тармактык мыйзамдарында, биринчи кезекте КРнын Үй-бүлөлүк кодексинде, ошондой эле конституциялык ченемдерге негизделген КРнын Балдар жөнүндө кодексинде так аныкталган.

Баланын укуктары өзгөчө жалпы жөнгө салуучу укуктук мамилелердин алкагында болот жана ошондуктан фундаменталдык мүнөзгө ээ.

Үй-бүлөнүн укуктук макамынын маанызынан келип чыгуу менен ар бир укук үчүн колдонуудагы мыйзамдарда, анын ичинде Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген тиешелүү милдет бар. Мында балдарды тарбиялоо жана аларга кам көрүү ата-эненин укугу да, милдети да болуп саналат.

Кыргыз Республикасында *адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин кепилдиктери - бул мыйзам тартибинде каралган жана мамлекет тарабынан милдеттүү түрдө колдонулуучу конституциялык-укуктук курал, ал аркылуу ар кандай жыныстагы өлкөнүн жарандары, чет өлкөлүк жарандар жана жарандыгы жок адамдар өздөрүнүн мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин тоскоолдуксуз пайдаланууга, коомдук мамилелердин бардык чөйрөлөрүндө өздөрүнүн мыйзамдуу талаптарын бир эле убакта шайкеш келген милдеттерин аткарууну камсыз кылуу менен ишке ашырууга мүмкүнчүлүк алышат.*

5. Кыргызстандын үй-бүлө мыйзамдарынын жана үй-бүлө укугунун ченемдерин камтыган башка мыйзам актыларынын курамына талдоо жүргүзүү, бул мыйзамдар үй-бүлөнүн негизги функцияларын ишке ашырууну, үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн тең укуктарын жана милдеттерин ишке ашырууну камсыз кылуу боюнча эл аралык стандарттарга көп жагынан туура келет деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Мында учурдагы калыптанган үй-бүлө мамилелерин, үй-бүлөнүн, биринчи кезекте балдардын жана аялдардын кызыкчылыктарын сактоо жана коргоону укуктук жөнгө салуунун жакшыргандыгы менен катар юридикалык карама-каршылыктардын жана мыйзамдык боштуктардын, анын ичинде бир катар негизги түшүнүктөрдүн аныктамаларынын жоктугу же жеткиликсиздиги, ошондой эле айрым укуктук ченемдердин мазмунунун так эместиги бар экендиги белгиленди.

Аракеттеги үй-бүлөлүк мыйзамдуулукту өркүндөтүү максатында КРнын Үй-бүлө кодекси, КРнын "Балдар жөнүндө" Кодекси, КРнын "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо" жөнүндө Мыйзамы, КРнын "Эркектер жана аялдар үчүн тең укуктардын жана бирдей кепилдиктердин мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Мыйзамы, КРнын Өкмөтүнүн "Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасында мамлекеттик жолокпулдар жөнүндө" мыйзамын ишке ашыруу жөнүндө" Токтому сыктуу мыйзамдарга жана башка ченемдик-укуктук актыларга тиешелүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү максатка ылайыктуу.

КРнын Эмгек жана социалдык коргоо министрлиги тарабынан КРнын Үй-бүлө кодексинин жаңы редакциясы даярдалып, коомдук талкууга коюлду. Бул версия мүлктүк жана мүлктүк эмес мүнөздөгү үй-бүлө жана нике мамилелерин укуктук жөнгө салуу чөйрөсүндө олуттуу кадам катары каралышы мүмкүн болгон бир катар жоболорду камтыйт. Бирок бул версиянын бир катар жоболору критикалык талдоону жана талкууну талап кылат, бул изилденип жаткан үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү мыйзамдарды андан ары өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

6. Коомдун жана бүтүндөй мамлекеттин өнүгүүсүнүн базалык негиздеринин бири болуп үй-бүлөнүн өзүнүн негизги функцияларын ишке ашыруудагы ийгилиги катары аныктоого боло турган үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык жактан байгерчилиги, б.а. *ар кандай мүнөздөгү, анын ичинде укуктук, социалдык жана экономикалык артыкчылыктардын болушунан улам үй-бүлөнүн толук кандуу жашоо-тиричилиги үчүн зарыл болгон бардык нерселер камсыз болуусуна жана ийгиликке жетишүүсү саналат.*

Укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчиликти, бир жагынан, мамлекеттик башкаруунун бардык субъекттери тарабынан үй-бүлөнүн өз функцияларын натыйжалуу ишке ашыруусу үчүн шарттарды түзүү аркылуу (объективдүү жагы), экинчи жагынан, үй-бүлөнүн өзүнүн толук кандуу жашоо-тиричилик иш-аракеттерин уюштуруусу үчүн сырткы шарттарды жана ички потенциалды пайдалана билүү жөндөмдүүлүгү жана бул жөндөмдүүлүктүн натыйжаларына канааттануу (субъективдүү жагы) аркылуу кароо керек.

Изилдөөчүлөр тарабынан үй-бүлөнүн байгерчилигинин объективдүү жана субъективдүү көрсөткүчтөрү катары төмөнкүлөр каралат: 1) демографиялык параметрлер; 2) экономикалык фактор; 3) укуктук фактор; 4) бир катар олуттуу социалдык мүнөздөмөлөр; 5) психологиялык фактор.

2018-2022-жылдарда Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчиликтерин талдоо үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн экономикалык, социалдык жана укуктук чөйрөлөрдөгү укуктарын жана милдеттерин камсыз кылуудагы оң тенденциялар менен кошо үй-бүлөнүн өзүнүн негизги функцияларын толук аткарууга мүмкүндүк бербеген бир топ терс факторлордун да бар экендигин көрсөттү.

Үй-бүлөнүн байгерчилигине таасир эткен эң олуттуу терс фактор болуп физикалык, психологиялык, экономикалык, сексуалдык, диний жана башка мүнөздө болушу мүмкүн болгон үй-бүлөлүк зомбулук саналат.

7. Ченемдик-укуктук, социалдык-экономикалык жана башка мүнөздөгү түрдүү булактарды талдоонун, ошондой эле автордун эмпирикалык изилдөөлөрүнүн негизинде Кыргыз Республикасындагы адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк укуктук мамилелер чөйрөсүндөгү укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруунун төмөнкүдөй көйгөйлөрү топтоштурулду: 1) ата-энелердин балдарына кам көрүү, балдарын тарбиялоо жана аларга билим берүү боюнча милдеттери менен байланышкан көйгөйлөр; 2) үй-бүлөнүн материалдык байгерчилигин камсыз кылуу менен байланышкан көйгөйлөр; 3) үй-бүлөдөгү гендердик теңчилик жана жубайлардын өз ара жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк мамилелери көйгөйлөрү; 4) укук коргоо жана укук колдонуу маселелери жана сот тутумунун натыйжасыздыгы көйгөйлөрү; 5) үй-бүлөнү мамлекеттик колдоо, аялдарды жана балдарды сактоо жана коргоо менен байланышкан көйгөйлөр; 6) жубайлардын жалпы, анын ичинде репродуктивдүү ден соолугу, ошондой эле балдардын ден соолугу менен байланышкан көйгөйлөр; 7) өсүп келе жаткан муундарды руханий-ыймандык,

жарандык-укуктук тарбиялоо, салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоо жана колдоо менен байланышкан көйгөйлөр; 8) үй-бүлөлүк мыйзамдардын жеткилең эместиги менен байланышкан көйгөйлөр.

Көйгөйлөрдүн ар бир тобунда алардын түрлөрү жана мазмуну аныкталган.

8. Үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн сактоонун жана коргоонун жалпы таанылган өзгөчө формалары болуп коргоонун юрисдикциялык жана юрисдикциялык эмес формалары саналат.

Үй-бүлөнү юрисдикциялык форманын алкагында сактоонун жана коргоонун механизми сактоо жана коргоо субъекттеринин, бузулган же бузулуу коркунучунда турган үй-бүлө укуктарын сактоонун жана коргоонун жолдорунун, ошондой эле мындай ыкмаларды ишке ашыруунун республиканын колдонуудагы мыйзамдарында каралган куралдарынын жыйындысын билдирет.

Юрисдикциялык эмес форманын алкагында коргоо механизми жарандардын жана өкмөттүк эмес уюмдардын үй-бүлө укуктарын жана мыйзам тарабынан корголуучу таламдарын коргоо боюнча иш-аракеттерин билдирет, аларды булар өз алдынча, тиешелүү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарга кайрылбастан жүзөгө ашырат, бул өзүнүн укуктарын коргоодо айрыкча туюнтууга ээ болот. Мында үй-бүлөлүк укуктарды өз алдынча коргоо жолдору укук бузууга пропорционалдуу болууга жана анын алдын алуу үчүн зарыл болгон аракеттердин чегинен чыкпоого тийиш.

Үй-бүлөнү сактоонун жана коргоонун интегралдык механизминин алкагында үй-бүлөнү, анын мүчөлөрүн жана алардын мыйзам тарабынан корголуучу үй-бүлөлүк медиацияны кошо алгандагы таламдарын коргоонун юрисдикциялык жана юрисдикциялык эмес формалары жана жолдору бирдиктүү, үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашырууга багытталган өз ара байланышкан жана бири-бирин толуктоочу тутумду түзүүсү керек.

9. Жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөөнүн натыйжасы болуп Кыргыз Республикасында 2040-жылга чейин мамлекеттик үй-бүлө саясатынын алкактык Концепциясын иштеп чыгуу саналды.

Концепцияда үй-бүлөнү колдоо жана өнүктүрүү, үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн сактоо жана коргоо чөйрөсүндө кабыл алынган улуттук жана мамлекеттик программаларга ылайык келген негизги параметрлерге ылайык келген негизги багыттар болуп төмөнкүлөр саналат: 1) «жумуш – үй-бүлө – балдар» тең салмактуулугун камсыз кылуу; 2) салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды таанууну жана коргоону камсыз кылуу; 3) үй-бүлөлүк мамилелерде гендердик теңчиликти камсыз кылуу; 4) улуттун жана келечек муундардын саламаттыгын камсыз кылуу; 5) үй-бүлөлөрдү жана балдарды социалдык тейлөө тутумун өркүндөтүү; 6) үй-бүлөлүк келишпестиктерди, балдардын кароосуз жана көзөмөлсүз калышын эрте алдын алуу; 7) «Санариптик үй-бүлө» долбоорун ишке ашыруу; 8) Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк саясатты корпоративдик деңгээлде ишке ашыруу; 9) өсүп келе жаткан муундарды жарандык-патриоттук жана укуктук тарбиялоо институттарын түзүү.

2040-жылга чейинки мамлекеттик үй-бүлөлүк саясат Концепциясын ишке ашырууну үч этапта аткаруу максатка ылайык: 1) 2025-2029-жылдар; 2) 2030-2034-жылдар; 3) 2035-2039-жылдар. Мында этаптардын ар биринде Концепциянын жетишилген чыныгы натыйжалардан көз каранды түрдө түзөтүлүшү мүмкүн болгон белгиленген багыттарынын ар бири боюнча коюлган милдеттерге жетишүүнүн пландык индикаторлору белгиленген болушу керек.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

1. Заманбап үй-бүлө мыйзамдарын өркүндөтүү максатында төмөнкүлөр сунушталат:

- Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 26-беренесинин 2-бөлүгүн төмөнкүдөй редакцияда берүү максатка ылайыктуу: "Балдарга кам көрүү жана аларды тарбиялоо атанын да, эненин да бирдей укугу жана милдети. Жашы жеткен эмгекке жарамдуу балдар жардамга муктаж болгон эмгекке жарамсыз ата-энесин багууга жана аларга кам көрүүгө милдеттүү";

- Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 2-статьясындагы үй-бүлө деген түшүнүк төмөнкүдөй редакциядагы менен алмаштырылсын:

"үй-бүлө - эки же андан ашык адамдын никеден, тууганчылыктан, тууганчылыктан, асырап алуудан же балдарды тарбиялоо үчүн кабыл алуунун башка формасынан келип чыккан биргелешип жашоо, жалпы чарба жүргүзүү, жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк укуктар жана милдеттер менен байланышкан бирикмеси".

Үй-бүлөнү укуктун тике субъектиси катары таануу белгилүү бир деңгээлде үй-бүлөлүк укуктун ата мекендик теориясынын бир катар негизги жоболорун кайра карап чыгууну талап кылат;

- "Эркектер менен аялдардын бирдей укуктарынын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрүнүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 4-августундагы № 184 Мыйзамынын 1-беренесинде мамлекеттик кепилдиктердин төмөнкүдөй аныктамасы белгиленсин: "эркектер менен аялдардын бирдей укуктарынын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрүнүн мамлекеттик кепилдиктери - конституциялык-укуктук документ, ал мыйзамда жана жергиликтүү жарандар тарабынан колдонулуучу мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдары тарабынан колдонулат, жана ар кандай жыныстагы жарандыгы жок адамдар бир эле учурда бирдей милдеттердин аткарылышын камсыз кылуу менен өздөрүнүн мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин эркин пайдаланууга, коомдук мамилелердин бардык чөйрөлөрүндө өздөрүнүн мыйзамдуу кызыкчылыктарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк алышат».

Мыйзамдык актыдагы мамлекеттик кепилдиктер түшүнүгүнүн мындай аныктамасы аны чечмелөөнүн так жана бир түшүнүксүз болушу үчүн зарыл, бул мыйзамды колдонууда түшүнүксүздүктөрдү жана талаш-тартыштарды болтурбоого жардам берет. Так аныктамалар мыйзам чыгаруучулардын да, бул мыйзамды кармангандардын да терминдерди бирдей түшүнүүсүнө өбөлгө түзөт. Бул кичинекей түшүнбөстүк олуттуу юридикалык кесепеттерге алып келиши мүмкүн болгон үй-бүлөлүк укук чөйрөсүндө өзгөчө маанилүү болуп саналат.

Мындан тышкары, негизги түшүнүктөрдү белгилөө укуктук ченемдерди колдонууну жөнөкөйлөтүп, жарандардын жана уюмдардын укуктук аныктыгын камсыз кылат.

- 2017-жылдын 27-апрелиндеги № 63 "Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1-беренесине ылайык, үй-бүлөлүк зомбулуктун аныктамасында атайылап жасалган аракеттердин мүнөзүнүн кеңейтилген тизмесин киргизүү зарыл, анткени алар диний, маданий жана адеп-ахлактык (салт, үрп-адаттар) жана башка багыттарга ээ болушу мүмкүн. Мындан тышкары, мындай аракеттердин максатын көрсөтүү зарыл, башкача айтканда адамдын

жана жарандын мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин бузуу, бузуу жана алардын конституциялык милдеттерин аткарууга тоскоолдук кылуу, бөгөт коюу.

- "Үй-бүлөдөгү зомбулуктан коргоо жана коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1-беренесине сексуалдык зомбулукка төмөнкүдөй аныктама киргизилсин: "сексуалдык зомбулукка үй-бүлө мүчөлөрүнүн бири же ушул сыяктуу статустагы адам тарабынан, башка жакын тууганга, же эрксиз карым-катнашта болгон адамга карата, жыныстык катнашта да, жыныстык катнашта да жасалышы мүмкүн болгон атайылап максаттуу аракеттер кирет, жабырлануучунун ден соолугуна жана/же психоэмоционалдык абалына терс кесепеттерди аныктоо."

2. "Социалдык кызмат көрсөтүүлөр жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамын иштеп чыгуу жана кабыл алуу максатка ылайыктуу, анын негизги максаты үй-бүлөдө келип чыккан турмуштук оор кырдаалдардан чыгуу, мындай кырдаалдардын терс кесепеттерин минималдаштыруу, алардын алдын алуу жана болтурбоо боюнча коомдук мамилелерди жөнгө салуу болууга тийиш.

3. Үй-бүлөнүн укуктук статусун бир кыйла натыйжалуу ишке ашырууга, балдарды коргоого жана коргоого көмөктөшүүчү "Үй-бүлө көйгөйлөрүнүн, балдардын кароосуз калышынын жана кароосуз калышынын эрте алдын алуу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамын иштеп чыгуу жана кабыл алуу максатка ылайыктуу.

4. Диссертацияда сунушталган Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик үй-бүлө саясатынын узак мөөнөттүү келечектеги алкактык Концепциясын кабыл алуу жана ишке ашыруу коомдун жана мамлекеттин негизи катары үй-бүлөнү бекемдөөгө, юридикалык жак катары үй-бүлө өз функцияларын жүзөгө ашырууда мүмкүн болуучу тобокелдиктерден корголгон шарттарды түзүүгө жана анын келечектеги өнүгүүсүнө ишенимди сезүүгө мүмкүндүк берет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Мадышева Ш.И. Роль и место семьи в обществе и государственная программа для ее сохранения [Текст] / Кулдышева Г.К., Мадышева Ш.И. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - 2021 год. № 2-2 (53) – С.152-156.

2. Мадышева Ш.И. Насилие против женщин в Кыргызстане и мероприятия, направленные на его устранение. [Текст] // Мадышева Ш.И., Мадышев Б.И., Орунбаев С.С. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - 2021 год. № 3-1 (54) – С.198-202.

3. Мадышева Ш.И. Үй-бүлө түшүнүгүнүн укуктук аныкталышы. [Текст] // Мадышева Ш.И., Токтобаева Э.М. // Вестник Ошского государственного университета. - 2021 год. № 3 (2) – С.301-309.

4. Мадышева Ш.И. Некоторые теоретические подходы к вопросу изучения семьи. // Мадышева Ш.И., Кудаярова Б.А. // Тенденции развития науки и образования. - 2022 год. № 82-4. – С.81-86.

5. Мадышева Ш.И. Семейное предпринимательство в госдуратсвенно-правовом развитии Кыргызской Республики. // Мадышева Ш.И., Кулдышева Г.К., Умирзакова М. // Известия ВУЗов Кыргызстана. - 2022 год. № 6. – С.216-220.

6. Мадышева Ш.И. Гендердик кесиптик сегрегация. // Мадышева Ш.И., Орунбаев С.С. // Вестник МНУ. - 2022 год. № 3. – С.246-251

7. Мадышева Ш.И. Түзөтүү мекемелериндеги жазасын өтөп жана андан бошогон аялдардын ресоциализациялык өзгөчөлүктөрү жана социалдык адаптациялоосу. // Мадышева Ш.И., Мадышев Б.И. // Вестник МНУ. - 2023 год. № 2. – С.272-278.

8. Мадышева Ш.И. Руханий адеп ахлактык тарбия үй-бүлөдөн башталат. // Мадышева Ш.И., Кудаярова Б.А. // Вестник МНУ. - 2022 год. № 4. – С.223-225.

9. Мадышева Ш.И. О правовом определении понятия семьи. // Мадышева Ш.И., Кулдышева Г.К., Токтобаева Э.М. // Евразийское научное объединение. – 2021 год. № 7-2 (77)– С.141-145.

10. Мадышева Ш.И. Женщины Кыргызской Республики в цифровом бизнесе. // Мадышева Ш.И., Досалиева К.А. // Актуальные вопросы экономики и права в современных условиях: Сборник материалов конференций. – 2023 год. № 1 (4)– С. 473 – 477.

11. Мадышева Ш.И. Мусульманское право как инструмент влияния Кокандского ханства на обычное право кыргызов // Мадышева Ш.И., Досалиева К.А. // Актуальные вопросы экономики и права в современных условиях: Сборник материалов конференций: Нальчик – 2023, с. 222-226.

12. Мадышева Ш.И. Современный этап развития правовой системы Кыргызской Республики // Мадышева Ш.И., Улан уулу Авакан, Жолдошбаев И.А. // Устойчивое развитие территорий: теория и практика: Сибайский институт (филиал) УУНиТ – 2024, с. 34-37.

13. Мадышева Ш.И. Инклюзивная система в правосудии Кыргызской Республики // Мадышева Ш.И., Мамадалиева К.А. Бакы кызы А. // Устойчивое развитие территорий: теория и практика: Сибайский институт (филиал) УУНиТ – 2024, с. 38-40.

14. Мадышева Ш.И. Рост автоматизации в ВУЗах: изучение преимуществ и недостатков. // Мадышева Ш.И., Мамадалиева К.А. // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран ЦА. - 2024 год. №2 (45). – С.143-148

Мадышева Ширин Икрамовнанын «Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн теориялык-укуктук макамы» аттуу темадагы 12.00.01 – укук жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы; укук жана мамлекет жөнүндөгү окуулардын тарыхы жана 12.00.03 – жарандык укук; ишмердик укук; үй- бүлөлүк укук; эл аралык жеке укук; жараяндык процесс адистиктери боюнча юридика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: үй-бүлө, үй-бүлөнүн укуктук макамы, аталык, энелик, балалык, укуктар, эркиндиктер жана кепилдик, мамлекеттик үй-бүлөлүк саясаттын концепциясы, коргоо.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасында үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоо жана ишке ашыруу жараянында пайда болуучу коомдук мамилелердин тутуму саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп Кыргыз Республикасында үй-бүөнүн укуктук макамын аныктоонун жана ишке ашыруунун теориялык, усулдук, уюштуруучулук-укуктук, ченемдик-укуктук, экономикалык жана практикалык аспекттери саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп тутумдуу теориялык, формалдуу-юридикалык, институттук-укуктук жана практикалык талдоонун негизинде үй-бүлөнүн укуктук макамынын маңызы жана мазмуну, үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучуларынын конституциялык укуктары жөнүндөгү билимдердин комплексин иштеп чыгуу, ошондой эле Кыргыз Республикасында үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашыруу жараянында түптөлгөн актуалдуу теориялык-укуктук жана практикалык көйгөйлөрдү аныктоо жана чечүү саналат.

Изилдөө ыкмалары – изилденүүчү объекттин өнүгүүсүнүн негизги көйгөйлөрүн жана тенденцияларын аныктоого мүмкүндүк берген жалпы илимий ыкма, тутумдуулук, логикалык, анализ жана синтез ыкмалары, аналогиялык ыкма, топтоо ыкмасы сыяктуу атайын илимий ыкмалар.

Алынган натыйжалар. Коргоого алынып чыгылуучу 7 жобо формулировкаланган, ошондой эле бир катар теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар берилген.

Илимий жаңылыгы – Диссертациялык иш теориялык жана практикалык аспекттерди чагылдырган уникалдуу изилдөө болуу менен коргоого алынып чыгылып жаткан жана андан ары өнүктүрүлгөн төмөнкү натыйжаларда чагылдырылган: үй-бүлө жана үй-бүлө мамилелери жаатындагы теориялык-укуктук билимдер; үй-бүлөнүн укуктук макамын формалдуу-укуктук контексттин алкагында изилдөө; үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун принциптерин изилдөө; Кыргыз Республикасындагы үй-бүлө институтунун учурдагы абалын изилдөө; ар тараптуу изилдөөнүн негизинде Кыргызстанда адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк укуктук мамилелер чөйрөсүндөгү укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруудагы көйгөйлөрдүн топтору аныкталды жана аларга мүнөздөмө берилди: Кыргызстандагы үй-бүлөнү коргоонун укуктук механизмин өркүндөтүүнүн багыттары; ата мекендик илимде биринчи жолу Кыргыз Республикасында мамлекеттин 2040-жылга чейинки узак мөөнөттүү үй-бүлөлүк саясатынын Концепциясы иштелип чыгылды жана сунушталды.

Алынган натыйжаларды колдонуу боюнча сунуштар. Диссертацияда айтылган корутундуларды жана сунуштарды ченем жаратуучу жана укук коргоо органдары пайдалана алышат.

Алынган натыйжаларды колдонуу чөйрөсү: мамлекет жана укук теориясы, конституциялык укук, үй-бүлөлүк укук.

РЕЗЮМЕ

диссертации Мадышевой Ширин Икрамовны на тему: «Теоретико-правовой статус семьи в Кыргызской Республике» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальностям 12.00.01– теория и история права и государства; история учений о праве и государстве и 12.00.03 - гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право; гражданский процесс

Ключевые слова: семья, правовой статус семьи, отцовство, материнство, детство, права, свободы, гарантия, Концепция государственной семейной политики, защита.

Объект исследования - выступает система общественных отношений, возникающих в процессе определения и реализации правового статуса семьи в Кыргызской Республике.

Предмет научного исследования – теоретические, методические, организационно-правовые, нормативно-правовые, экономические и практические аспекты определения и реализации правового статуса семьи в Кыргызской Республике.

Цель диссертационного исследования - выработать, на базе системного теоретического, формально-юридического, институционально-правового и практического анализа комплекс знаний о сущности и содержании правового статуса семьи, конституционных прав участников семейных отношений, а также выявить и разрешить актуальные теоретико-правовые и практические проблемы, формирующиеся в Кыргызской Республике в процессе реализации правового статуса семьи.

Методы исследования - общенаучный метод, системность, логический анализ и синтез, позволивших выявить основные проблемы и тенденции развития изучаемого объекта. Специально-научные методы: метод аналогии, метод агрегирования.

Полученные результаты. Сформулировано 7 положений, выносимых на защиту, а также ряд теоретических выводов и практических рекомендаций.

Научная новизна заключена в том, что диссертационная работа представляет собой уникальное исследование, которое отражает теоретические и практические аспекты дали дальнейшее развитие: теоретико-правовому знанию в области семьи и семейных отношений; исследованию правового статуса семьи в рамках формально-правового контекста; принципам правового регулирования семейных отношений, исследованию современного состояния института семьи в Кыргызской Республике; на основе всестороннего исследования выделены и охарактеризованы группы проблем реализации прав, свобод, законных интересов и обязанностей человека и гражданина в сфере семейных правоотношений в Кыргызстане; направлениям совершенствования правового механизма защиты семьи в Кыргызстане. Впервые в отечественной науке разработана и представлена Концепция долгосрочной государственной семейной политики в Кыргызской Республике до 2040 года.

Рекомендации по использованию полученных результатов. Выводы и рекомендации, сделанные в диссертации, могут быть использованы нормотворческими и правоприменительными органами.

Область применения полученных результатов: теория государство и право, конституционное право, семейное право.

SUMMARY

of the dissertation of Madysheva Shirin Ikramovna on the topic: "Theoretical and legal status of the family in the Kyrgyz Republic" for the degree of candidate of legal sciences in the specialties 12.00.01 - theory and history of law and state; history of teachings on law and state and 12.00.03 - Civil law; business law; family law; international private law; civil procedure

Key words: family, legal status of the family, fatherhood, motherhood, childhood, rights, freedoms, guarantee, Concept of state family policy, protection and defense.

The object of the research is the system of social relations arising in the process of determining and implementing the legal status of the family in the Kyrgyz Republic.

The subject of the scientific research - is theoretical, methodological, organizational and legal, normative and legal, economic and practical aspects of determining and implementing the legal status of the family in the Kyrgyz Republic.

The purpose of the dissertation research is to develop, on the basis of a systematic theoretical, formal-legal, institutional-legal and practical analysis, a set of knowledge about the essence and content of the legal status of the family, the constitutional rights of participants in family relations, as well as to identify and resolve current theoretical-legal and practical problems that are formed in the Kyrgyz Republic in the process of implementing the legal status of the family.

Methods of research - general scientific method, systematicity, logical analysis and synthesis, which made it possible to identify the main problems and trends in the development of the object of study. Special scientific methods; analogy method, aggregation method.

Obtained results. Formulated 7 provisions submitted for defense have been formulated, as well as a number of theoretical conclusions and practical recommendations.

The scientific novelty lies in the fact that the dissertation work is a unique study that reflects theoretical and practical aspects that gave further development to: theoretical and legal knowledge in the field of family and family relations; research of the legal status of the family within the framework of the formal-legal context; principles of legal regulation of family relations, research of the current state of the family institution in the Kyrgyz Republic; based on a comprehensive study, groups of problems of realization of rights, freedoms, legitimate interests and duties of a person and citizen in the sphere of family legal relations in Kyrgyzstan were identified and characterized; directions of improvement of the legal mechanism of protection of the family in Kyrgyzstan. For the first time in domestic science, the Concept of long-term state family policy in the Kyrgyz Republic until 2040 was developed and presented.

Recommendations on the use of the obtained results. The conclusions and recommendations made in the dissertation can be used by normative and law enforcement bodies.

Scope of application of the results obtained: theory of state and law, constitutional law, family law.

Басууга 28.04.2025 берилди. Лазер ыкмасы. Нускасы 100 д.
Көлөмү 1,75 басма табакб 1/16. Офсет кагазы. Гарнитурасы Times.
ИП Газибаев Х. "Чакан Басма" басмаканасында басылды.
Жалал-Абад шаары, Токтогул к., 22/1. +996 703 834 624